

MISTERIJ IZNAD OLTARA

GLAVE TATARA OTKRIVENE U ZAGREBAČKOJ KATEDRALI

► STR. 18-19

J2

**EKSKLUZIVNO:
ZAGREBAČKA
KATEDRALA IMA
'FACEBOOK' STARIJI
OD JURJEVOG**

Konzervatori i restauratori Hrvatskog restauratorskog zavoda koji su nakon potresa 2020. obavljali radove zaštite, sanacije i istraživanja na zagrebačkoj katedrali uočili su uz središnji prostor svetišta, visoko iznad glavnog oltara, dvije klesane kamene glave ugrađene u polustupove. Dok šibenska katedrala ima na sebi renesansni "Facebook" Jurja Dalmatinca, ovaj mali zagrebački katedralni "Facebook" još je stariji. Glave su vrlo rustične: široki nosovi, pune usnice, naglašeni obrazi i velike oči. Muškarac ima velike brkove, a za drugu glavu ne znamo točno je li to muškarac ili žena. Glave, koje zbog njihove fizionomije možemo povezati s provalom Tata- ra u 13. stoljeću, nalaze se u posjetiteljima dostupnom, odnosno oku vidljivom dijelu katedrale, no malo tko osim struke ih je uočio.

Bademaste oči

Miroslav Jelenčić, viši konzervator-restaurator iz Hrvatskog restauratorskog zavoda - Odjela za zidno slikarstvo i mozaik, angažiran na zaštitnim radovima obnove zagrebačke katedrale, zajedno s dr. sc. Krasankom Majer Jurišić dao im je i poglavlje u posebnom izdanju časopisa Portal, posvećenom obnovi katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava. Jelenčić pojašnjava točnu lokaciju misterioznih glava koje pripadaju, procjenjuje se, 14. stoljeću.

- Dvije kamene glave nalaze se na visini oko desetak metara, uz središnji istočni prozor svetišta i ugrađene su u profilaciju polustupova. Prema sljubnicama (fugama) kamenih blokova vidljivo je da su postavljene na

Misterij iznad oltara

Jesu li ovo glave Tatara koji su u 13. st. upropastili Zagreb?

IVANA MIKULIČIN

MIROSLAV JELENČIĆ/HRZ
I DRAGAN MATIĆ/CROPIX

Tijekom obnove katedrale eksperti Hrvatskog restauratorskog zavoda uočili su dvije rustične glave, u stilu čuda hrvatske naive, koje se nalaze na 10 metara iznad oltara te ih zbog položaja nitko ne primjećuje. Potječu iz tzv. malog ledenog doba. Za Jutarnji govori Miroslav Jelenčić iz HRZ-a

Restauratori
Matija Deak i
Miroslav Jelenčić na
skeli na
zagrebačkoj
katedrali

Batu-kan, vođa Tatara; kamene glave iz 14. st. (lijevo); "lisnata glava" na istočnoj strani krovista sakristije; glava iz čudovišne galerije na sjevernom zidu lađe; "lisnata glava" na zapadnoj strani krovista sakristije

"Na krovistu sakristije i na pjevalištu pronađena su i dosad struci i javnosti nepoznata lica iz kojih izvire lišće. Iz vremena su biskupa Eberharda"

knadno u odnosu na dio polustupova odmah ispod njih. Glave su oblikovane rustično, izrazito naglašenih bademastih očiju, punih usnica i široka nosa te stilizirane kose. Glave su klesane u prirodnoj veličini i s razine poda svetišta, a posebno lađe, teže ih je zamijetiti jer su "utopljene" u klesane polustupove iz kojih proviruju. Nemaju nikakvih elemenata kršćanske ikonografije - kaže viši konzervator-restaurator Jelenčić kojega smo fotografirali pokraj radova u katedrali tijekom kojih su glave skrivene ispod skela.

Na sličan su način ugrađene, nastavlja Jelenčić, još neke kamene dekoracije u katedrali, koje su datirane malo kasnije, a čija su ikonografija i dekorativna svrha dobro poznate, no koje se zbog radova u katedrali trenutačno ne mogu fotografirati, pa ovdje prikazujemo fotografije HRZ-a.

Iz Timotejeva doba

- Može ih se opaziti na sjevernom zidu lađe gdje se na otprilike istoj visini oko prozora nalazi tzv. čudovišna galerija s kasnogotičkim skulpturalnim prikazom grotesknih figura (zmajeva, grifona) i ponekih glava datiranih početkom 15. stoljeća, u vrijeme biskupa Eberharda, pripisanih praškoj radionici majstora Parlera. One su također smještene na relativno slabo vidljivom mjestu i s unutarnje i vanjske strane prozora lađe te se mogu zamijetiti tek podrobnijim promatranjem - ističe sugovornik.

Prilikom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja otkriveno je i više primjera klesanih glava u stilu tzv. lisnatih maski, također iz vremena biskupa Eberharda, srednjovjekovnih

VODA TATARA

Muškarac s brkovima sliči Batu-kanu: "I u Beču su prikazale Turke, a u Istri osvajača Atilu"

motiva prikaza lica iz kojih izраста lišće, i potpuno nepoznatih javnosti i stručnjacima.

- Primjeri lisnatih maski na krovistu sakristije, iako danas oštećeni utjecajem atmosferičnih i vremena, svojom veličinom i pozicijom gotovo su onemogućavali detaljno sagledavanje, osim pristupom, primjerice, preko skele što je danas omogućeno recentnim radovima obnove. Ti primjeri pokazuju koncept gotičkog ukrašavanja arhitektonskih elemenata neovisno o njihovoj dostupnosti ili vidljivosti, svaki dio građevine ukrašen je i kvalitativno izveden neovisno o percepciji ili vizuri gledatelja ili vjernika - objašnjava Jelenčić.

Pretpostavlja se da su dvije zagonetne i rustične glave iz vremena nakon biskupa Timoteja koji je biskupovao krajem 13. stoljeća. Katedrala je prethodno stradala, najprije u požaru 1222., a potom i u vrijeme provala Tatara koji su na područje Zagreba došli 1242. godine. Smatralo se da je tada srušena do temelja, no nova istraživanja kažu da nije bilo baš tako.

- Tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja povijesnih građevinskih slojeva nakon potresa, koje je izvodio Hrvatski

restauratorski zavod, pronađeni su ostaci prozora starije građevne faze u sakristiji katedrale koji se nalaze iza svodova iz vremena Timotejeve gradnje svetišta katedrale, a prema stilskim karakteristikama možemo ih datirati u početak 13. stoljeća i prije provala Tatara. Ti nalazi potvrđuju da je gradnja svetišta katedrale krajem 13. stoljeća barem djelomično ukomponirana u starije arhitektonske slojeve koji su bili očuvani, tj. nisu bili uništeni u toj mjeri o kojoj postoji povijesna i javna percepcija, posebno u kontekstu tatarske provala. Daljnje odgovore mogu nam pružiti tek sustavna arheološka istraživanja katedralnog kompleksa - napominje Jelenčić.

Kamene rustične glave nisu dosad obrađene u stručnom povijesno-umjetničkom smislu, pa tako ni njihovo datiranje nije precizno.

- Spominje ih jedino Juraj Kocijanić u svojem rukopisu o zagrebačkoj katedrali (1943. - 1959.), koji se čuva u Riznici katedrale, i pripisuje ih razdoblju Timotejeve gradnje svetišta s kraja 13. stoljeća. Takav zaključak ne podupire stručnom analizom ili komparacijom. Rustična i gruba kiparska obrada glava iz svetišta ne može se nikako stilski i povijesno povezati s detaljno izvedenim kamenom plastikom katedrale u stilu i kvaliteti visoke gotike iz doba biskupa Timoteja. Drugim riječima, biskup Timotej je na raspolaganju imao mnogo kvalitetnije i vještije majstore kipare - napominje sugovornik.

Glave bismo, nastavlja Miroslav Jelenčić, prema rustičnoj obradi mogli prije datirati i odrediti u 14. stoljeće kada pre-staje zamah gradnje visoke goti-

ke 12. i 13. stoljeća te dolazi do pada kvalitete i kvantitete gradnje i kamene plastike, odnosno krize 14. stoljeća.

- Već krajem 13. stoljeća u Europi počinje razdoblje niskih temperatura, tzv. malo ledeno doba, koje se proteže cijelim 14. stoljećem i koje je uzrokovalo lošije poljoprivredne urode, a time i krizu prehrane stanovništva Europe, nabujalog u vremenu prijašnjih povoljnih klimatskih uvjeta. Kriza je kulminirala širenjem kuge po Europi polovinom 14. stoljeća, koja je zahvatila i Zagrebačku biskupiju - napominje Jelenčić.

Ako pažljivo pogledamo ta lica, ona nisu nužno europska, prije bismo rekli da konture upućuju na Azijce. Je li moguće da su prikazani Tataři koju su opustošili katedralu? Naime, konture lica muškarca imaju neke sličnosti s Batu-kanom, vođom Tatara.

- Sličnu je tezu iznio i Juraj Kocijanić koji navodi da su glave postavljene u spomen na invaziju Tatara, iako ih krivo datira. U europskoj umjetnosti postoje primjeri "spomenika" koji govore o stranim osvajačima. Kod nas je u Istri poznat primjer prikaza glave Atile, vođe Huna koji je prema legendama, povijesno neutemel-

DRUGA TEORIJA

"Možda su to sebe portretirali graditelji, brkati, stariji i glavni, te njegov golobradi pomoćnik"

ljenima, harao Istrom i često ga se prikazuje s isplaženim jezikom i psećim ušima jer je prema legendama bio polučovjek-polupas. Jedan od najpoznatijih prikaza se nalazi na crkvi Sv. Marije u Božjem Polju, ali sličnih primjera može se naći i na drugim lokalitetima diljem Istre. Sličan je spomen, iako kasnijeg nastanka, i prikaz tzv. turske glave na južnom tornju katedrale Sv. Stjepana u Beču. Tamo je postavljena glava bradatog muškarca s turbanom u spomen na osmanlijsku opsadu Beča 1683. godine. Ispod glave je čak postojao i pogrđni natpis o Osmanlijama, koji je naknadno uklonjen.

Nedostaju dokumenti

Pozicija glava zagrebačke katedrale na istočnom zidu svetišta i iznad glavnog oltara pobuđuje sumnju da bi itko naručio ili dopustio postavljanje svojevernog spomena na osvajače koji su uništili katedralu. Svi navedeni primjeri glava su postavljeni na vanjskom plaštu zidova, a ne u samoj crkvi ili katedrali. Konture i osobine lica koje podsjećaju na Azijce samo su rezultat modelacije izvornog majstora koji u nedostatku kvalitetnije kiparske vještine forme lica svodi na najosnovnije geometrijske oblike i samim time su potom podložne različitim interpretacijama - objašnjava Jelenčić.

Zbog portretnih karakteristika glava moguće je, naglašava, više teza o njihovoj svrsi.

- U srednjovjekovnim katedralama, na primjer, postoje portreti majstora koji su sudjelovali u gradnji, a jedan od najpoznatijih je portret majstora Petera Parlera s kraja 14. stoljeća u triforiju katedrale Sv. Vida u Pragu. Skulptura na kapitelu katedrale u Santiago de Composteli također se interpretira kao prikaz majstora graditelja i smještena je na 12 metara visine te je gotovo neprimjetna s razine poda katedrale. Moguće je tako interpretirati i glave u zagrebačkoj katedrali kao prikaz brkatog starijeg glavnog majstora i njegova golobradog glavnog pomoćnika. Istraživanja građevinskih slojeva u katedrali ukazuju da je prvotna faza Timotejeve gradnje svetišta izvedena do oko deset metara visine, u razinu početka svodnih peta. To je posebno vidljivo u tornjičima na spoju svetišta i bočnih lađa gdje je donji dio zidova tornjića do otprilike deset metara izveden od pravilnih kamenih klesanaca, a zatim je povišenje tornjića izvedeno opekama u nekoj sljedećoj fazi. Kako ni danas nismo sigurni je li svođenje svetišta izvedeno u Timotejevo vrijeme ili su podignuti samo zidovi svetišta i prekriveni krovštem, a svod je izveden kasnije, možemo teoretizirati da su majstori "skrivenim" portretima obilježili početak svođenja svetišta tijekom 14. stoljeća - kaže viši konzervator-restaurator.

U srednjovjekovnoj umjetnosti poznati su i portretni prikazi donatora koji su sudjelovali u gradnji ili opremanju crkve.

- Tada bismo mogli interpretirati glave kao prikaz donatora, iako bi za to u slučaju zagrebačke katedrale zasigurno postojao povijesni spomen ili dokument. Zasad, bez sličnih komparativnih primjera i detaljnije povijesno-umjetničke analize, ne možemo sa sigurnošću potvrditi točnu svrhu glava u zagrebačkoj katedrali - zaključuje Miroslav Jelenčić. □